

שילוח הקן

שיעור זה קשור לכללים:

מקורות פנימיים לסוגיות הגמרא
לימוד הסוגיא לאור המצוות

תמצית השיעור: מדברי הרמב"ם בספר המצוות ובהלכה עולה כי מצות עשה של שילוח הקן עומדת לעצמה, ואין היא רק מתקנת את הלאו. הבנה זו מיישבת קשיים בסוגיות שילוח הקן ובדברי הרמב"ם.

עשה ולא תעשה

אמרה תורה (דברים כ"ב, ו'-ז'):

כִּי יִקְרָא קֵן צְפוּר לְפָנֶיךָ בְּדֶרֶךְ בְּכָל עֵץ אוּ עַל הָאָרֶץ אֲפֹרָחִים אוּ בִיצִים וְהָאֵם
רִבְצָת עַל הָאֲפֹרָחִים אוּ עַל הַבִּיצִים לֹא תִקַּח הָאֵם עַל הַבָּנִים. שְׁלַח תְּשַׁלַּח
אֶת הָאֵם וְאֶת הַבָּנִים תִּקַּח לָךְ לְמַעַן יִיטֵב לָךְ וְהֶאֱרַכְתָּ יָמִים.

התורה מציינת שתי מצוות. האחת מצות לא תעשה: "לא תקח האם על הבנים". השניה מצות עשה: "שלח תשלח את האם". נחלקו חכמים מהו היחס בין שתי המצוות האלו (חולין פי"ב מ"ד):

הנוטל אם על הבנים, רבי יהודה אומר: לוקה ואינו משלח, וחכמים אומרים: משלח ואינו לוקה. זה הכלל, כל מצות לא תעשה שיש בה קום עשה, אין לוקין עליה.

לדעת רבי יהודה, העשה אינו מתקן את הלאו אלא עומד לעצמו: אל לו לאדם לקחת את האם על הבנים, אלא תחת זאת עליו לשלח את האם ולקחת את הבנים. לדעת חכמים, העשה מתקן את הלאו - אם לקח את האם על הבנים, עליו לשלח את האם. על כן אין לוקים על הלאו של לקיחת האם על הבנים, משום שהוא "לאו הניתק לעשה" - לאו שניתן לתקנו על ידי עשה. בהמשך נעיין בדרכו של הרמב"ם במנין המצוות האלו וביחס ביניהן.

שאלות

א. יש להבין את הביטוי "שילוח הקן", והרי אין האדם משלח את הקן, אלא את האם. היה ראוי לקרוא למצוה זו "שילוח צפור" (כך הקשה הרי"פ פערלא על ספר המצוות לרס"ג ח"ב דף קס"ב עיי"ש).

ב. יש לעיין בלשון הרמב"ם במנייני המצוות השונים. בספר המצוות כתב:

מצוה קמ"ח, היא שצונו לשלוח הקן והוא אמרו ית': "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך".

במנין הקצר שבתחילת הי"ד החזקה כתב:

לשלח הקן, שנאמר: "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך".

ובמנין המצוות שעל סדר ההלכות בתחילת הלכות שחיטה כתב:

לשלח האם אם לקחה על הבנים.

במנין שעל סדר ההלכות כתב הרמב"ם את העשה כתיקון ללאו, ואילו בשני המניינים האחרים כתב הרמב"ם את העשה כעומד לעצמו, בלא קשר ללאו של לקחת האם על הבנים.

ג. עוד יש לשאול בענין זה, בהשוואה למצוות נוספות שבהן העשה הוא תיקון ללאו. במצוות אלו מדגיש הרמב"ם את העובדה שהעשה הוא תיקון ללאו. כך למשל כתב במצוות נותר:

מצוה צ"א היא שצונו לשרוף נותר בכבש הפסח, "ולא תותירו ממנו עד בקר והנותר ממנו עד בקר באש תשרפו", אמרו במכילתא: בא הכתוב ליתן עשה על לא תעשה, ובמקומות רבים מפסחים ומכות וזולתם אמרו בבאור כי לאו דנותר לאו שנתק לעשה הוא ולכן אין לוקים עליו, והעשה הוא מה שזכרנו "והנותר ממנו באש תשרפו".

כך כתב גם במצוות פאה:

מצוה ק"כ היא שצונו להניח פאה מן התבואה והאילנות והדומים להם והוא אמרו ית' "תעזוב אותם" אחר זכרו הפאה, ונתבאר בגמרא מכות שהפאה היא לאו הנתק לעשה, אמנם הלאו אמרו "לא תכלה פאת שדך", והעשה אמרו "תעזוב אותם".

במצוות שילוח הקן, לעומת זאת, לא הזכיר הרמב"ם בספר המצוות שזהו לאו הניתק לעשה.

ד. הגמרא (חולין ק"מ ע"ב) מעוררת כמה בעיות ביחס למצות שילוח הקן:

בעי ר' ירמיה: מטלית מהו שתחויץ, כנפים מהו שיחוצו, ביצים מוזרות מהו, שני סדרי ביצים זו על גב זו מהו, זכר על גבי ביצים ונקבה על גבי זכר מהו, תיקו.

הרמב"ם הביא את הגמרא להלכה (הל' שחיטה פי"ג הי"ג-י"ד):

היתה מעופפת, אם כנפיה נוגעות בקן חייב לשלח ואם לאו פטור מלשלח. היתה מטלית או כנפים חוצצות בין כנפיה ובין הקן הרי זה משלח, ואם לא שלח אינו לוקה.

היו שני סדרי ביצים וכנפיה נוגעות בסדר העליון, או שהיתה רובצת על ביצים מוזרות ותחתיהן ביצים יפות, או שהיתה אם על גבי אם, או שהיה הזכר על הקן והאם על הזכר הרי זה לא יקח, ואם לקח ישלח, ואם לא שלח אינו לוקה.

העיר הכסף משנה במקום:

ואיני יודע למה חילקן רבינו בתרי בבי, ולמה שינה לשונו בזו מבזו.

אף שהגמרא הביאה את כל הבעיות יחדיו, הרמב"ם הפריד את הבעיות שבגמרא לשתי קבוצות, ושינה בלשונו, שבסוף הלכה י"ד הוסיף: "הרי זה לא יקח, ואם לקח ישלח". יש להבין את דרכו של הרמב"ם.

ה. עוד פסק הרמב"ם (הל' שחיטה פי"ג הי"ט):

אסור ליטול אם על הבנים אפילו לטהר בהן את המצורע שהיא מצוה, ואם לקח חייב לשלח ואם לא שלח לוקה, שאין עשה דוחה לא תעשה ועשה ולא עשה דוחה עשה.

עשה של טהרת המצורע אינו דוחה את הלאו והעשה של שילוח הקן.

הקשה הכסף משנה:

יש לתמוה, דהא מעיקרא אין כאן אלא לא תעשה לבד ד"לא תקח", ואם לקחה אין כאן אלא עשה לבד.

לכאורה, בשילוח הקן אין עשה ולא תעשה יחדיו, הרי העשה בא לתקן את ה"לא תעשה", ואם קיים את הלאו - אינו מקיים את העשה, ואם עבר על הלאו - יכול הוא לקיים את העשה לבדו. מדוע כותב הרמב"ם שיש כאן "לא תעשה ועשה"?

¹ בדפוסים מדוייקים אין חלוקה בין הלכה י"ג להלכה י"ד, אך אין שינוי משמעותי בגירסא.

מצות עשה בשילוח הקן

עיון במקורותיו של הרמב"ם מלמד שהעשה איננו רק תיקון ללאו, אלא עומד הוא בפני עצמו. כך מובא בגמרא (חולין קמ"א ע"א):

...אמר ליה: "שלח" - אפילו מאה פעמים, "תשלח" - אין לי אלא לדבר הרשות, לדבר מצוה מנין, תלמוד לומר "תשלח", מכל מקום. אמר ליה ר' אבא בריה דרב יוסף בר רבא לרב כהנא: אלא טעמא דכתב רחמנא "תשלח", הא לאו הכי הוה אמינא לדבר מצוה לא, עשה ולא תעשה הוא, ואין עשה דוחה לא תעשה ועשה. לא צריכא דעבר ושקלה לאם, דלאו עבריה, עשה הוא דאיכא, ליתי עשה ולידחי עשה, קמשמע לן.

הגמרא מגדירה את שילוח הקן כ"עשה ולא תעשה". כאשר אדם נתקל בקן ציפור, עומדות בפניו שתי מצוות - עשה ולא תעשה. משמע שהעשה איננו רק אחר שעבר על הלאו, אלא עומד הוא בפני עצמו.

כך יש ללמוד גם מדברי המשנה (חולין פ"ב מ"ג):

אמר הריני נוטל את האם ומשלח את הבנים, חייב לשלח, שנאמר: "שלח תשלח את האם".

הרי שאם לקח את האם - חלה עליו מצות שילוח, גם אם לא נטל את הבנים. אין הוא חייב מלקות על לקיחת האם, אלא חייב לשלח את האם - ובכך לקיים את מצות "שלח תשלח את האם".

מהו העשה ומהו הלאו?

נראה, שהבין הרמב"ם שהלאו הוא רק כאשר לוקח את האם עם הבנים: "לא תקח את האם על הבנים" - "עם הבנים". אם לקח את האם לבד - חייב הוא במצות עשה של שילוח, ואינו עובר על הלאו².

הדבר מדוקדק בלשון הרמב"ם (הל' שחיטה פ"ג). הביטוי: "האם על הבנים" מובא רק בהקשר של חיוב המלקות על הלאו:

הלכה א': הלוקח את האם על הבנים ושחטה... ולוקח על שחיטת האם...

הלכה ד': נטל את האם על הבנים וקצץ אגפיה... ואם מתה קודם לזה או ברחה ואבדה לוקח...

הלכה י"ט: אסור ליטול את האם על הבנים אפילו לטהר בהן את המצורע... ואם לא שילח לוקח. נמצא, שהלאו הוא רק בלקיחת האם יחד עם הבנים. לקיחת האם לבדה איננה מצות לא תעשה, והיא מחייבת במצות עשה של שילוח האם.

² הדברים מפורשים בדברי הסמ"ג (עשה ס"ה): "לשלח את הקן שנאמר: 'שלח תשלח את האם וגומר'. כתוב בפרשת תצא: 'כי יקרה קן ציפור לפניך בדרך בכל עץ או על הארץ אפרוחים או בצים והאם רובצת על האפרוחים או על הביצים שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך'. הסמ"ג השמיט מהפסוק את המילים "לא תקח את האם על הבנים", שכן העשה איננו תלוי רק בלאו. אם משלח את האם, אף אם לא לקח את הבנים - מקיים מצות עשה. ועיי' בדבריו במצות לא תעשה ק"נ.

אם לקח האם על הבנים, ועבר בכך על הלאו, חייב הוא לתקן את הלאו ולשלח את האם.

על פי דברים אלו נראה שכך יש להבין את הפסוקים:

פִּי יִקְרָא קִין צְפוֹר לְפָנָיו בְּהִרְגוֹ בְּכָל עֵץ אוֹ עַל הָאָרֶץ אֲפֹרָחִים אוֹ בִּיצִים וְהָאֵם
 רִבְצָת עַל הָאֲפֹרָחִים אוֹ עַל הַבִּיצִים -
 א. לא תקח האם על הבנים.
 ב. שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך
 למען ייטב לך והארכת ימים.

בפני האדם המוצא אם רובצת על האפרוחים עומדות שתי אפשרויות. יכול הוא לא לקחת את האם ואת הבנים ואם לקח - עובר הוא על לאו. יכול הוא גם לשלח את האם ולקחת את הבנים - וזוהי מצות עשה. מצות עשה זו יכולה להתקיים גם במקרה שבו עבר על הלאו. יכול הוא לתקן את הלאו על ידי קיום מצות העשה.

”שילוח הקן”

לאור ההבנה שמצות עשה של שילוח האם עומדת לעצמה, ניתן להבין את הביטוי ”שילוח הקן”.

המקור לביטוי זה הוא בדברי ישעיהו הנביא (ישעיהו ט”ז, ב’):

וְהָיָה כְּעוֹף נוֹדֵד קִין מְשֻׁלַּח תְּהִינָה בְּנוֹת מוֹאָב מְעַבְרֹת לְאֲרָנוֹן.

מה פירוש הביטוי ”שילוח הקן”? הכוונה היא, שהשילוח נעשה כאשר הקן עדיין קיים, ובו אם ואפרוחיה או ביציה. אם כבר לקח את האם או את האם והבנים - אין זה קן, ולא ניתן לומר: ”שילוח הקן”. מכאן שהמילים ”שילוח הקן” עוסקות באדם המוצא קן, וכשהוא משלח את האם, הוא מפרק ומבטל את קיומו של הקן. מכאן ששילוח האם מתקיים בשני מצבים. א. יכול המוצא לשלח את האם בלבד ולקחת את הבנים ולקיים מצות עשה. ב. אם לקח האם על (=עם) הבנים, עבר על לאו, ויכול לתקנו אם ישלח את האם.

לאור זאת ניתן להבין את דברי הרמב”ם בהלכות תפילה (פ”ט ה”ז), המתייחסים לשילוח הקן:

מי שאמר בתחנונים: מי שריחם על קן ציפור שלא ליקח האם על הבנים או שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד ירחם עלינו וכיוצא בענין זה משתקין אותו, מפני שמצות אלו גזרת הכתוב הן ואינן רחמים, שאילו היו מפני רחמים לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר...

נראה שכוונתו במילים: "שאלו היו מפני רחמים לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר", איננה רק להיתר שחיטה הכללי, אלא כוונתו שבמצות שילוח הקן לא היה מצוה אותנו הכתוב במצות עשה של שילוח האם ולקחת הבנים. מכיון שמותר לאדם לשלח את האם ולקחת את הבנים אליו - הרי שזו גזרת הכתוב ולא רחמים.

משמעות הדברים

במקורות פנימיים³ מבוארת משמעותה של מצות שילוח הקן, ועל פיהם מובנת משמעותה של מצות עשה לשלח את האם, אף כשאין היא באה לתקן את הלאו.

האם היא בחינת הבינה, והבנים הם בחינת הספירות התחתונות. האם הרובצת על האפרוחים היא ביטוי למצב בו העולם הרוחני של האם יורד ממעלתו העליונה כדי להעניק לבנים, כשהבנים נמצאים במצב של חסרון וחטא. משום כך אין האם מגלה את כוחה בצורה מלאה.

על כן ראוי לשלח את האם, ולהשיבה למקומה העליון, כדי שתוכל לגלות את כוחה. במצב כזה, גם הבנים נבנים מכך שהאם עולה למקומה ומשפיעה במלוא השפעתה.

משל למה הדבר דומה, על מנת לשבר את האוון, לרב שעסוק ראשו ורובו בדברים עמוקים, העומדים ברומו של עולם. כאשר הוא לומד עם תלמידיו, הם מושכים אותו לעסוק בדברים השייכים לעולמם ולבעיותיהם, דברים קטנים ונמוכים.

יש "לשלח" את הרב חזרה למקומו, כדי שיעסוק בדברים העליונים שהוא ראוי להם ושייך להם. גם התלמידים יבנו בצורה טובה יותר כאשר הרב יהיה במקומו הראוי לו ויעסוק בדברים השייכים למעלתו.

ביאור שיטת הרמב"ם

על פי יסודות אלו, ניתן לבאר את שיטת הרמב"ם.

השינויים במנייני המצוות: בספר המצוות ובמנין הקצר מתייחס הרמב"ם למצות עשה העומדת לעצמה, ואיננה מתייחסת ללאו. זוהי ההגדרה השלמה של המצוה. על כן הוא כותב: "לשלח הקן". שילוח הקן, כפי שהתבאר, מתייחס למצב בו הקן שלם, וטרם לקח האדם את האם או את הבנים. במקרה כזה, שילוח האם הוא מצות עשה. על כן לא הזכיר הרמב"ם במצוה שהיא "לאו הניתק לעשה", משום שהמצוה איננה עוסקת בעשה שאחר הלאו, אלא במצות עשה העומדת לעצמה.

במנין שעל סדר ההלכות הזכיר הרמב"ם את העובדה שזהו לאו הניתק לעשה. מדוע?

להבנת ענין זה נקדים ביאור נוסף בדברי הרמב"ם.

אף שהגדיר את המצוה כ"שילוח הקן", לא הזכיר הרמב"ם את המילים "שילוח הקן" בכל פרק י"ג בהלכות שחיטה העוסק במצוה זו. ודאי הוא שדברים בגו.

ההערה בולטת יותר על רקע המשנה, הפותחת את פרק י"ב במסכת חולין במילים "שילוח הקן".

³ עי' בשער המצוות, פרשת כי תצא.

יש לציין, שאף התוספתא לא מזכירה כלל את המילים "שילוח הקן".
עיון בשיטת התוספתא מגלה, שהתוספתא מתייחסת למצות עשה של שילוח האם רק כעשה המתקן את הלאו, ולא כעשה העומד לעצמו.
כך נאמר בתוספתא (פ"י ה"ב):

נטל את האם ולא הספיק ליטול את הבנים עד שמתו או עד שנעשו טרפה -
פטור מלשלח.

הרי שנטילת האם לבדה איננה מחייבת במצות שילוח⁴.
המשנה, לעומת זאת, רואה את העיקר במצות עשה של שילוח האם ולקחת הבנים. את הלאו והעשה הניתק אליו מזכירה המשנה רק לקראת סופו של הפרק.
דרכו של הרמב"ם ממוצעת בין המשנה והתוספתא. הוא סובר כמשנה, שיש מצות עשה העומדת לעצמה, בלא הלאו. אף על פי כן, אין זו מצות עשה שמתקיימת לכתחילה⁵. מוטב לאדם לא לקחת את האם ולא לשלח אותה, אך אם רוצה הוא לקחת את הבנים, יכול הוא לשלח את האם ולקחתם. משום כך פותח הרמב"ם בתיאור הלאו והעשה המתקן אותו, שלא כמו המשנה.
כך כותב הרמב"ם על מצוה זו במורה נבוכים (ח"ג פמ"ח):

וזהו הטעם גם בשילוח הקן, כי הביצים אשר כבר דגרה עליהם בדרך כלל
והאפרוחים הצריכים לאמן, אינן ראויים לאכילה, וכאשר ישלח את האם
ופרחה לבדה, אינה מצטערת בראיית לקיחת הבנים, ואפשר שיהא זה גורם
על הרוב לעזיבת הכל, כיון שהנלקח אינו ראוי לאכילה ברוב המקרים.

מטרת המצוה היא למנוע את האדם מלקחת את האפרוחים או הביצים. על כן לא כותב הרמב"ם את המילים "שילוח הקן", שכן רוצה הוא להדגיש שאין זו מצוה של לכתחילה, וראוי לו לאדם שלא להזדקק לה.
משום כך ברמזי המצוות שעל סדר ההלכות הגדיר הרמב"ם את המצוה כלאו הניתק לעשה. זו הצורה שבה מתקיימת המצוה להלכה. שילוח הקן - האם - לבדה, איננו הדרך הראויה לקיום המצוה.

לשון הרמב"ם בהלכה: הכסף משנה שאל על כך שהרמב"ם חילק את בעיות הגמרא לשני חלקים, ושינה בלשונו. זו לשון הרמב"ם (הל' שחיטה פי"ג הי"ג-י"ד):

⁴ בבבלי יש הבנה אחרת. הגמרא (קל"ט ע"א) דנה בדברי המשנה ששילוח הקן אינו נוהג במוקדשין, והיא מבררת באיזו מציאות מדובר: "אלא דאגבה לאם..." - הרי שכשהגביה את האם התחייב בשילוח, אף אם לא הגביה את הבנים. הגבהת האם לבדה מחייבת במצות עשה של שילוח, שלא כהבנת התוספתא.
⁵ בשו"ת חוות יאיר (סי' ס"ז) דן בשאלה האם אדם שנתקל בקן מחוייב לשלח את האם או שיכול הוא להתעלם מן הקן, ומסיק שמחוייב לשלח את האם אף אם אינו מעוניין בביצים. נראה שדבריו מתאימים לכיוון העולה מן המשנה, כפי שביארנו, והרמב"ם הלך בכיוון שונה ולדעתו אינו מחוייב, ואדרבה, ראוי לו להימנע כלל מלקחת את הביצים.

היתה מעופפת, אם כנפיה נוגעות בקן חייב לשלח ואם לאו פטור מלשלח. היתה מטלית או כנפים חוצצות בין כנפיה ובין הקן הרי זה משלח, ואם לא שלח אינו לוקה.

היו שני סדרי ביצים וכנפיה נוגעות בסדר העליון, או שהיתה רובצת על ביצים מוזרות ותחתיהן ביצים יפות, או שהיתה אם על גבי אם, או שהיה הזכר על הקן והאם על הזכר הרי זה לא יקח, ואם לקח ישלח, ואם לא שלח אינו לוקה.

עיון במקרים השונים מעלה הברל בין שתי הקבוצות. הקבוצה הראשונה עוסקת בבעיות הקשורות למצות עשה, והקבוצה השנייה עוסקת בבעיות הקשורות ללאו. העשה עוסק ב"קן צפור" - כאשר האם רובצת על האפרוחים. הגמרא דנה במקרים בהם יש ספק האם המקרה מוגדר כ"קן צפור". כאשר יש דברים החוצצים בין האם ובין הבנים, יש ספק האם זהו קן צפור, והאם שילוח האם במקרה כזה הוא מצוה. על כן פוסק הרמב"ם שבמקרים אלה משלח, אך אינו לוקה אם לא שילח. הלאו עוסק במקרה שיש קן צפור, והאדם לוקח את האם עם הבנים. הספק במקרים אלה הוא כאשר ודאי שיש קן, אלא שיש ספק האם יש בכך "אם על הבנים". על כן בהלכה זו הוסיף הרמב"ם: "הרי זה לא יקח", שכן אם לוקח, יש בכך ספק של הלאו "לא תקח האם על הבנים".

אף לשון הרמב"ם בהלכה י"ט מובנת:

אסור ליטול אם על הבנים אפילו לטהר בהן את המצורע שהיא מצוה, ואם לקח חייב לשלח ואם לא שלח לוקה, שאין עשה דוחה לא תעשה ועשה ולא עשה דוחה עשה.

מובן מדוע בשילוח הקן יש עשה ולא תעשה יחדיו, שכן כאשר אדם רואה קן ציפור, יכול הוא לשלח את האם ולקיים בכך מצות עשה, או לקחת את האם עם הבנים, ובכך לעבור על הלאו.